

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ.

Περὶ τῆς ἐν Ἀθηναῖς ἐλευθερίου ἀγωγῆς
τῶν παιδῶν.

Ἐὰν ἀπὸ σκοπιᾶς τινος ἐπισκοπήσωμεν τὰ δύο ἐπισημότερα ἐν Ἑλλάδι φύλα, ἡτοι τὸ Δωρικὸν καὶ τὸ Ἰωνικόν, μεγάλην ἀληθῶς μεταξὺ αὐτῶν εὑρήσομεν τὴν διαφοράν, οὐ μόνον περὶ τὴν ἡθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν τῶν πολιτῶν μόρφωσιν. Καὶ ἐν μὲν τῷ Δωρικῷ φύλῳ, τῷ προσφυῶς πάνυ υπὸ τῆς Σπάρτης ἐκπροσωπουμένῳ, ἡ παιδαγωγία ἔτεινεν εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ ἴδιωτου εἰς μέλος καὶ ὑπηρέτην τοῦ δημοσίου· ἐν δὲ τῷ Ἰωνικῷ, ἐκπροσωπουμένῳ ύπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἡ παιδαγωγία περιεστρέφετο ἐν διπλῷ κύκλῳ, ὅστις ἦν ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσική, οὗτος δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ἐγκύρωτον παιδεία. Τὸ πόρισμα δὲ τῆς τοιαύτης παιδείας ἦν ἡ μόρφωσις ἀνδρὸς καλοῦ καγαθοῦ, ὑγιοῦς κατά τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν (*homo liberalis* ἢ *liberaliter educatus* παρὰ τοῖς Ρωμαίοις). Οἱ Ἀθηναῖοι κατώρθωσαν νὰ ἐπενέγκωσι τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων παιδεύσεων, συνάψαντες καταλλήλως πάνυ τὰ τέως διεσπαρμένα τῆς παιδεύσεως στοιχεῖα καὶ διὰ νέας ἐπαυξήσεως καταπλουτίσαγετες προσέλαβον συνεργόν τὴν τε πολιτείαν καὶ τὴν οἰκογένειαν. Ἡ συστηματικὴ λειτουργία τῶν νεανικῶν σχολῶν χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ νομοθέτου Σόλωνος, διατάξαντος ἐν τῇ νομοθεσίᾳ αὐτοῦ ὡς πρόσφορον πρὸς ἐκπολιτίσιν μέσον τὴν ποίησιν καὶ τὴν γυμναστικήν, διαρκεσάσας μέχρι τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὰ ἐκπαιδευτήρια παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἥσαν ἴδιωτικά, οὐδαμῶς τῆς πόλεως ὑποχρεουμένης νὰ διατηρῇ τοιαῦτα καὶ δὴ νὰ μισθῶται διδασκάλους. Ἐντεῦθεν ἴδιωτικῆς οὐσίας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τῆς παιδεύσεως, διδασκάλοις ἥδυναντο νὰ διορίζωνται· οἱ βουλόμενοι, ἀλλ' υπὸ τὴν ἄμεσον τῆς πολιτείας ἐποπτεύεν. Σημειώτεον δὲ ὅτι οἱ ἀπόροι τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἐπεμπονοῦσαν πρωτίως τὰ ἔκπτωτά τῶν τέκνων εἰς βιοποριστικὰ ἐπιτηδεύματα, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκπαιδεύσωσιν αὐτά. Καὶ πρώτον ἐν ταῖς τῶν γραμματοδιδασκάλων σχολαῖς ἡς ἐπεσκέπτοντο γυναῖκες καὶ δούλοι, ἥρχετο ἡ στοιχειώδης διδασκαλία (εἰς διδασκάλου φοιτᾶν). Συγίστατο δὲ ἡ τῶν γραμματοδιδασκάλων διδασκαλία ἐν τῇ τῶν γραμμάτων γνώσει καὶ τῇ ταύτῃ συμπαρομαρτούσῃ ἐπιπόνῳ γραφῇ (γράμματα μανθάνειν). Οἱ γραμματοδιδασκάλοι οὗτοι σμικρᾶς ἀπέλαυνον ὑπολήψεως, ἐπειδὴ οἱ πλείστοι μὴ κεκτημένοι εὐρεῖσας γνώσεις ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν χάριν τοῦ γλίσχου αὐτῶν μισθοῦ. Νόμος δέ τις ὥριζεν ἵνα ἔκαστον γραμματοδιδασκαλεῖον ἀνοίγηται πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ κλείνηται πρὸ τῆς δύσεως. Μετὰ τῆς ἀναγνώσεως δὲ καὶ τῆς γραφῆς συνεδιδάσκετο καὶ ἡ ἀριθμητική μετὰ τὴν στοιχειώδη ταύτην διδασκαλίαν

προέβαινεν ὁ γραμματοδιδάσκαλος εἰς τὴν ἀσκησιν τῶν νέων περὶ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἀνεγνωσμένων ποιημάτων. Ὁ γραμματοδιδάσκαλος ἦν τὸ ἀποστομίζειν τούτους τινες ἡσκεῖ τὴν μνήμην τῶν νέων ἐνισχύων ἥμα τὴν ἀντιληπτικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἥκιστα δὲ ἔπραττε τούτο χάριν τῆς μελλούστης ἐν τῷ δημοσίῳ δράστεως αὐτῶν. Διὸ τῆς ἀπομνημονεύσεως δὲ ποιημάτων προύτιθεντο οἱ γραμματοδιδάσκαλοι σκοπὸν ὑψηλότερον, ἥτοι ἵνα εἰσαγάγωσι τὴν ἀθηναϊκὴν νεολαίαν εἰς τοὺς ρυθμοὺς καὶ τὴν σοφίαν τῶν ποιητῶν, ἀτε δὴ τούτων ὅντων τῆς ὡρίου τροφῆς τοῦ νεανικοῦ πνεύματος καὶ τινος ἥμα προπαρασκευῆς τῆς ὡριμωτέρχς παιδεύσεως. Ἐνταῦθα οἱ νέοι ἐτέροντο ἐν ταῖς τῶν ἀρχαίων χρόνων παραδόσεσιν, ἐπὶ τῇ εὐφωνίᾳ καὶ τῇ ἐκ τῶν λέξεων προκυπτούσῃ ἀρμονίᾳ. Μεταξὺ δὲ τῶν ποιητῶν ὁ μέγας ἐθνικὸς ποιητὴς "Ομηρος, δὲ ἀδίκως ἡθέλησαν νὰ ἔξορισωσι τινες ἐκ τῶν σχολείων ὡς ἀνευλαβῶς περὶ θεῶν διηγούμενον, κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν παιδῶν, ὡς καὶ ὁ ἐξ "Ασκρης Ησίοδος, ὁ Θεογνις καὶ ἔτερος προσέτι δὲ ἐκλογαὶ ἡττονος λόγου ἀξιαι ἡθικολόγων ἐδιδάσκοντο ἐν ταῖς σχολαῖς, ἐξ ὧν ἡρύσοντο οἱ νέοι ὡς ἀπὸ πολυχεύμονός τινος καὶ καλιρρόου πηγῆς θησαυρὸν σοφῶν ρητρῶν καὶ γνωμικῶν. Πλάν δὲ τὸ ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν νέων ἐν τοῖς χρόνοις τῆς λίαν ἐνεργοῦ ἐπιδεκτικότητος τοῦ πνεύματος ἐναποτυπούμενον συνεβάλλετο εἰς τὴν εὔρυνσιν τοῦ διαρκοῦς τῆς ποιησεως κύκλου· διὰ δὲ οἱ νέοι ἡσκοῦντο ἐν ταῖς τῶν γραμματοδιδασκάλων σχολαῖς εἰς τὸ ἐκστηθίζειν διαφόρων ἐνδόξων ποιητῶν ποιήματα μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ δικιάνιος Πλάτων ἐν Πρωταγόρῃ, «Παρχτιθέασιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βάθρων ἀναγιγνώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσιν, ἐν οἷς πολλαῖς μὲν νουθετήσεις ἔνεισι, πολλαῖς δὲ διέξοδοι (διηγήσεις) καὶ ἐπικινούμενα παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα διατάξαντος μιμῆται καὶ ὀρέγηται τοιοῦτος γενέσθαι». Περὶ δὲ τῆς ἀρχαίτητος τῆς τῶν ὅμηρικων ἐπῶν ἀναγνώσεως μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφάνης ὁ φιλόσοφος: «ἔξι ἀρχῆς καθ' "Ομηρον μεμαθήκασι πάντες»¹⁾. Μεγάλην ὄντως ἐπιδρασιν ἔχοσκον ἐπὶ τῆς τοῦ θησαυρετικοῦ αἰσθήματος μορφώσεως οἱ Όμηρικοι μῦθοι, πρὸς οὓς οἱ φιλόσοφοι, καὶ δὴ ὁ Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ, συστηματικῶς ἐμάχοντο. Τὰ δὲ γνωμικὰ τῶν ποιητῶν γνωστά ἡμῖν τυγχάνουσιν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς διδακτικῆς ποιησεως, ἐν οἷς συγκαταλεκτέος καὶ Σολωνός ὁ Εξηκεστίδου. (Πρβλ. Ισοκράτους πρὸς Νικοκλέα) «Τούς μὲν γάρ ιδιώτας ἔστι πολλά τὰ παιδεύοντα· πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῶν ποιητῶν τινες τῶν προγεγενημένων ὑποθήκας ὡς χρῆ ζῆν καταλείπονται». Περὶ τῆς ἀναγνώσεως δὲ καὶ τοῦ πλούτου τῆς διδακτικῆς καὶ ἀναγνωστικῆς τῶν ποιητῶν ὑλῆς μαρτυρεῖ ὁ ἡθικὸς τῆς Χαιρωνείας φιλόσοφος Πλούταρχος λέγων διὰ οἱ παιδεῖς μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀσκοῦνται ὅμιλον εἰς τὰ μιθάρια τοῦ Αἰσώπου καὶ τὰ ἄλλα ποιητικὰ θέματα, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ ψυχῆς δόγματα μυθολογίᾳ μεμιγμένα, «Οὐ γάρ μόνον τὰ Αἰσώπεια μυ-

1) Πρβλ. Ηρωδίανὸν εἰς γραμματ. ἀνέκδ. σελ. 32.

θάρια και τὰς ποιητικὰς ὑποθέσεις και τὸν Ἀθηναῖον τὸν Ἰφραλείδου και τὸν Λύκωνα - τὸν Ἀρίστωνος διερχόμενοι (οἱ σφόδρα νέοι), ἀλλὰ και τὰ περὶ ψυχῆς δόγματα μεμιγμένα μυθολογίῃ μεθ' ἡδονῆς ἐνθουσιῶσι»¹. Πολλαπλασιαζομένων δ' ἐφεξῆς τῶν ποιητικῶν ἔργων ἥρχοντο οἱ παιδεῖς ἐν ταῖς σχολαῖς ἐκμανθάνοντες ὄλοκληρα ποιήματα και ἐν ἑκλεκτοῖς χωρίοις περιοριζόμενοι, ὡς διηγεῖται ὁ θεος Πλάτων ἐν τοῖς νόμοις λέγων, διτὶ οἱ πλειστοι νέοι τῶν Ἀθηναίων καταλλήλως πάνυ μαρφούμενοι ἐτρέφοντο καὶ ἐκρένοντο ἐκ τῆς ἐπισταμένης τῶν ποιητῶν ἀναγνώσεως, ἐκστηθίζοντες ὄλοκληρα τῶν ποιητῶν τεμάχια, ἔτεροι δὲ πάλιν συλλέγοντες ἑκλεκτὰ τῶν ποιητῶν ποιήματα, ἀπομνημονεύοντες προκειμένου νὰ ἀποθῇ τις πολύπειρος και πολυμαθὴς μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων. «Ἐν οἷς, φασι, δεῖν οἱ πολλάκις μυρίοις τοὺς ὄρθως παιδευομένους τῶν νέων τρέφειν τε καὶ διακορεῖς ποιεῖν, - πολυπόδους τε ἐν ταῖς ἀναγγνώσεσι ποιοῦντας καὶ πολυμαθεῖς ὅλους ποιητὰς ἐκμανθάνοντας: οἱ δὲ ἐκ τούτων κεφάλαια ἑκλέξαντες καὶ τινας ὅλας ρήσεις εἰς ταύτῳ ἔναντι γαγγάρονταις ἐκμανθάνειν φασὶ δεῖν εἰς μνήμην τιθεμένους, εἰ μέλλει τις ἀγαθὸς ἡμῖν και ἐκ πολυπειρίας και πολυμαθείας γενέσθαι»². Ἡ ζωγραφικὴ (γραφική), ίσως ὑπὸ ζωγράφου διδασκομένη πρότερον, δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς μέσον παιδαγωγικόν· ὁ ὄφθαλμος ἔδει διὰ τῆς ζωγραφικῆς νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὴν σκιαγραφίαν ὥραιών και ἡθικῶν μορφῶν (οἵον ζώων) και πλαστικός τις χαρακτήρα νὰ εἰσαχθῇ ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἡ ζωγραφικὴ ἴδαινικάς ἔξεικονίζουσα μορφᾶς ἐτήρει ἡθικόν τινα χαρακτήρα. Ἀπό τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ Πειρικέους ἤρξατο ἀκμάζουσα ἡ γραφικὴ τέχνη κατὰ τὸν Ρωμαῖον φυσικὸν Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον και πρὸ τῆς 90ῆς Ὀλυμπιάδος, ἥτοι τῷ 457 π. χ. οὐδεὶς πειριφανῆς ζωγράφος ἀνεφάνη. Ἐν Ἀθηναῖς πλὴν ἄλλων ἡκμασεν και ὁ πολυγραφώτατος Πολύγνωτος ἐπὶ Κύμωνος τῷ 470 π.Χ. Πρῶτος δὲ ἐγκύψας εἰς τὴν συμμετρίαν και ἀναλογίαν τῶν γραφομένων ἔργων μνηνονεύεται παρὰ τῷ Πλινίῳ ὁ Σικυώνιος Πάμφιλος, τῷ ἐνεργείᾳ τοῦ ὄποιου πρῶτον ἐφηρυόσθη ἡ διδασκαλία τῆς ζωγραφικῆς ἐν τῇ γεννετείρᾳ αὐτοῦ, ὁφιαίτερον δὲ και ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἔνθα οἱ εὐγενεῖς νέοι ἐπὶ πίνακος ἐδιδάσκοντο τὴν γραφικήν, ἥτις τὴν πρώτην βαθμίδα μεταξὺ τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν κατέλαβεν³. Ὁ Σταγείρητος φιλόσοφος θεωρεῖ τὴν ζωγραφικὴν και γραμματικὴν ὡς λίαν χρησίμους εἰς τὸν βίον και τοῦ ἡθους μορφωτικάς, τὴν δὲ γρυματικὴν ὡς κρατήνοντας τὰς σωματικάς δυνάμεις. «Ἐστι δὲ τέτταρτα σχεδόν, ἡ παιδεύειν εἰώθασι γράμματα και γρυματικὴν και μουσικὴν και τέταρτον ἔνιοι ζωγραφικήν τὴν μὲν γραμματικήν και γραφικήν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσαν

και πολυχρήστους, τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσαν πρὸς ἀνδρείαν»⁴. Περὶ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας προσετίθετο ἐν ταῖς σχολαῖς και ἡ μουσικὴ οὐ μόνον πρὸς τέρψιν, ἀλλὰ και «πρὸς τὸ καλῶς σχολάζειν», ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δηλαδὴ ὅπως ἔχωσιν εὐγενῆ τινα ἐνασχόλησιν οἱ νέοι και ἰδίᾳ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀργίας και τὰς τῶν ἑορτῶν. Διὰ τῆς μουσικῆς ταύτης παιδεύσεως ἡ ἀκοὴ τῶν νέων ὀδύνετο ἐν τῇ τοῦ ρυθμοῦ ποικιλίᾳ, κτωμένων ἀμαρτίας ἀσύλητον τινα ἀσμάτων θηταρύῳ και καθισταμένων οὕτως εὐθέτων διὰ τὸ πρακτικὸν στάδιον· μεγάλην δὲ ἀξίαν διὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν εἶχον ἡ ἀκριβής τοῦ ρυθμοῦ τήρησις και ἡ ἀρμονία, ἀτινα συνήθως κατεκυρίευον τῶν ἐμπαθῶν χαρακτήρων μετὰ μεγίστης δυνάμεως τὰς ψυχὰς χαλιναγωγοῦντα. Τὰ κυριώτερα τῶν μουσικῶν ὄργάνων ἐν Ἀθηναῖς ἦσαν ἡ κιθάρα και ἡ λύρα, ὁ δὲ αὐλός ἦτον ἐπιμάτιο, ἀτε μὴ δυνάμενος νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τίνος φίσματος· ἐν Ἀθηναῖς ὁ κιθαριστής ἀρίστων μουσικῶν ἐκλεγόμενος ὑποδείγματα, φίσματα διασήμων μελικῶν, ἐδίδασκε τοὺς νέους κρούων τὴν λύραν και σκοπὸν προτιθέμενος νὰ εἰσαγάγῃ αὐτοὺς εἰς σπουδαῖον διωρικὸν ὕφος. «Ἀπασα δὲ ἡ μουσικὴ ἱκανότης ἐφηρυόζετο πρακτικῶς διαλάμπουσα ἐν συμποσίοις, ἀτινα δι' φίσματος και ἡσηκημένου τῇ χορδῇ μέλους ἐκόσμουν, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἐν δημοσίων χορῶν συγκροτήσει. Συνηθέστερον δὲ ἡ μουσικὴ εὑχρηστος ἦν ἐπὶ πάσῃς παιδεύσεως, τούτου δὲ μνεῖαν ποιεῖται και ὁ χαριέστατος κωμικὸς Ἀριστοφάνης. «Ἄνδρας ὄντας και δικαίους και καλοὺς και ἀγαθοὺς και τραφέντας ἐν παλαιστραῖς και χοροῖς και μουσικῇ»⁵. «Οτι δὲ ἀρχικῶς σκοπὸς τῆς μουσικῆς ἦν οὐ μόνον θρησκευτικός, ἀλλὰ και παιδαγωγικός «πρὸς τε θεῶν τιμὴν και τὴν τῶν νέων παιδεύσιν», μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῆς ἐν τοῖς δράμασι τοῦ θεάτρου μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος»⁶ περὶ δὲ τῶν κιθαριστῶν λόγον ποιεῖται ὁ Πλάτων. «Οἱ τ' αὖ κιθαρισταί . . . σωφροῦνται τε ἐπιμελοῦνται και ὅπως ἀν οἱ νέοι μηδὲν κακουργῶσι· πρὸς δὲ τούτους, ἐπειδὴν κιθαρίσειν μάθωσιν, ἀλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσιν εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐντείνοντες και ἀσκοῦντες και τοὺς ρυθμοὺς και τὰς ἀρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν πατέρων»⁷. Σπουδαῖον δὲ μέρος τῆς παιδεύσεως ἀπετέλει ἡ γυμναστικὴ ρυθμιζόμενη λίγην ἐπιμελῶς διὰ νομίμων τῆς πολιτείας διατάξεων. Οι τῶν Ἀθηναίων παιδεῖς και αἱ γεννιδεῖς διήγνυον τὸ μεῖζον τῆς ἡμέρας μέρος παρὰ τοῖς τῆς γυμναστικῆς διδασκαλίοις, ἐν τῇ παλαιστρᾷ (ἐν παιδοτρίβου), ὃν οἱ πρῶτοι ἡσκοῦντο ὑπ' αὐτῶν εἰς τὴν ἀκοντιοθολίαν, εἰς τὸν δρόμον, νῆστον και πάλιν, ἵνα ὠρίμως πειραν λάθωσι και τῶν συνθέτων ἀγώνων ἰδίᾳ τῆς βολῆς, πυγμαχίας και τοῦ πεντάθλου, ἥτοι τῆς συναφείας τῶν πέντε ἀγώνων δρόμου ἡ σταδίου, ἀλυκατος, πάλης ἡ παλαισμούντης καταβλητικῆς, δίσκου και ἀκοντισμοῦ, ὅστις (πέντα-

1) Περὶ τῆς ἀκροάσ. παιητ. ἐν ἀρχῇ.

2) Πρᾶλ. περὶ νόμων 88 σελ. 810. 4) Lib. XXXV, X, LXXVII histor. natural. «Ibjus auctoritate effectum est Sicyone primum, deinde in tota Graecia, ut pueri iagenui omnia ante γραφικὴν hoc est (picturam) in buxo docerentur recipere turque ars in primum gradum artium».

1) Πρᾶλ. Πολιτικ. Βον 2,3.

2) Βατταχωμαχία στιγ. 740.

3) Πρᾶλ. περὶ μουσικ. 27 σελ. 1140.

4) Πρωταγόρ. σελ. 326.

θλος) κατα τὴν ὄρθην μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ταχύτητα τοῦ ἀσκουμένου: «διὸ οἱ πέντε θλοις καλλιστοῦ ὅτι πρὸς βίαν καὶ τάχος πεφύκασι»¹. Πᾶσχα δὲ περὶ τὴν γυμναστικὴν ἐπιτηδεύστης, εἰς ἣν ἔκτενὴν οἰκοδομήματα, στοιχὶ μεθ' ἑρῶν κεκομημένην ἔχρησμευον, διετάσσετο κατὰ τὸν ἀκριβέστερον τῆς ἡλικίας ὑπολογισμὸν, καθ' ὃν ἔδει νὰ μορφωθῇ τὸ σῶμα, ὡς τὸ ὥρκιον τὴν ὄψιν ἄνθος διὰ πετῶν τῶν τῆς ρυθμικῆς τελείτητος βαθμίδων, οὐχὶ ὅμως ταύτης ἀφικνουμένης εἰς ἐπάγγελμα βιοποριστικόν, ὅπερ ἐπηγγέλλοντο οἱ ἀθληταὶ, ἢ νὰ ἡ προπαρασκευὴ τις εἰς τὰ ἔθνικὰ δράματα, ὧν ὄψιαί τερον μετεῖχον παιδεῖς καὶ νεάνιδες. Ἡ ἀθηναϊκὴ νεολαία ἀποχρώσης δυνάμεως εὐμοιροῦσα καὶ ὑγιείας πεπληρωμένη ἐκτήσατο ζωηρὰν κίνησιν καὶ ἡρεμον σωφροσύνην· καθόσον δὲ ἡ γυμναστικὴ ἐπλήρου τὸν εὐγενὴν αὐτῆς παιδαγωγικὸν σκοπὸν καὶ αἱ δημόσιοι λειτουργίαι ἀμέσως ὑπ' αὐτῆς προήγοντο. Αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς γυμναστικῆς ἔξαρουσαι τὴν τῶν δημοσίων πομπῶν (πομπὴ Παναθηναϊκή) αἴγλην ἐτηροῦντο ἐν ἀμπλαῖς καὶ πληρέστερον ἐν ταῖς δραματικαῖς τοῦ χοροῦ ἐκθέσειν. Ἐνταῦθα, ἔνθα τὸ δράμα ἀπετέλει ἔνωσιν τῶν χορικῶν ἀστμάτων καὶ χορῶν ἵσσαν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα καὶ τὸ ἐπίχαρι τῶν κινήσεων μετά τινος ὑψηλοῦ βαθμοῦ ἐπικυρῶντος καὶ ἡ γυμναστικὴ δεξιότης καλῶς ἡσκημένων ἀνδρῶν, ἀπερ ἐδόξασαν οὐ μόνον τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ποίησιν. Τὸ μέγα δὲ πλῆθος τῶν πολιτῶν, ὅπερ ἀσμενον πάνυ ἐν ταῖς εὐρυχώροις τῶν γυμνασίων στοιχεῖ καὶ ταῖς σκιερίαις δενδροστοιχίαις πρὸς διασκέδασιν ἢ πρὸς θέαν τῶν ἀσκήσεων ἀθρόον συνήρχετο, μέγχα ἐνδικαφέρον πρὸς τὴν τέχνην ταύτην ἔτρεφεν. Ἐνταῦθα οἱ συνερχόμενοι τοσούτον κατεθέλγοντο ἐκ τῶν λίαν ἀθρῷς ἀνεπτυγμένων σωμάτων, ὥστε ἐθυμάζον τὸ ἄρρητον καλλούς τῶν ἀσκουμένων· θεμελιώδης δὲ σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς ἦν πολιτικός, δηλαδὴ ἡ μέρφωσις ὑγιοῦς καὶ δρώστης νεολαίας, πλήρη ἀρμονίαν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἡθικοῦ βίου κεκτημένης καὶ εὐαρμόστως τὴν ἡθικὴν ἐλευθερίαν τῇ παρθενικῇ αἰδοῖ συναπτούσης. Ἡ ἀκμὴ τῆς γυμναστικῆς διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀνοίξασα τὸ στάδιον εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις· τὴν ἐλευθέριον δὲ τῆς γυμναστικῆς σχολὴν ἀντικατέστησεν ἡ ἀθλητικὴ, ἡς ἡ ὑπερβάλλουσα παραμόρφωσις ὑπὸ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἐποψῖν πρότερόν τε καὶ ὄψιαί τερον καταδικάζεται. Ὁ ἄνθρωπος ὄφελεις ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἡθικῷ αὐτοῦ βίῳ ἀρκούντως νὰ διαμορφωθῇ διὰ πᾶσαν μέλλουσαν ἐν τῷ κάσμῳ δρᾶσιν ἀνερχόμενος ὅσον ἔνεστι πάσας τὰν βαθμίδας τῆς τελείότητος. Οὕτως ὁ μέγας ιστοριογράφος Θουκυδίδης περὶ πλείστου τὰς Ἀθήνας ποιεῖται, ἀτε δὴ φωτοβόλον ἐστίαν πάσης ἐλευθερίου ἐλληνικῆς μορφώσεως οὔσας, ἐγκωμιάζων τοὺς ἀγλαούς καὶ εὐχύμους καρπούς, οὓς ἔκαστος τῶν πολιτῶν ἐνταῦθα δρέπεται. «Ἐκαστος ἐξ ἡμῶν τῶν Ἀθηναίων, λέγει, δύναται νὰ καταστήσῃ τὸ σῶμα αὐτοῦ μετὰ μεγίστης γάριτος εὐθετον εἰς πᾶν εἶδος κακοπα-

θείας καὶ σκληρογαγγίας. «Καὶ καθ' ἔκαστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν ἀνδρὸν παρ' ὅμῶν ἐπὶ πλεῖστ' ἀν εἰδὴ καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστ' ἀν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὐταρκες παρέχεσθαι»². Πολλοῦ λόγου δέξιαι τυγχάνουσιν αἱ ὄρθιαι παρατηρήσεις τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ ἡθικοῦ τῆς γυμναστικῆς καρποῦ³. «Ἐν τοῖς γυμναστικοῖς ἀγῶσιν αἱ βαθμίδες τῆς ἡλικίας διήρηντο εἰς παιδαῖς ἀγενέσιους καὶ ἀνδρεῖς ἐν τῇ α' βαθμίδι οἱ νέοι μετέθειν εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν (16 — 18) (ἐπὶ δίετες ἡβῶσιν)⁴. «Ινα δέ κατανοήσωμεν προσηκόντως ὅτι ἡ γυμναστικὴ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἱατρικῆς διαιτητικῆς, δέον νὰ ἀναγνῶμεν τὴν διεξαδικὴν καὶ πολυπαθείας μεστὴν λατινιστὴ γεγραμμένην διατριβὴν τοῦ ἀοιδίμου ἱατροφιλοσόφου καὶ πατριάρχου τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Ἡροκλέους Βασιάδου ἐκ Δελβινακίου⁵. Παρό τοῖς ἀρχαίοις μνημονεύονται, ὡς παρὰ Πλάτωνι, διάφοροι μέροι τῶν γυμνασίων, ὡς τὸ ἐφηβεῖον ἰδίᾳ διὰ τοὺς ἐφήβους, ὅπερ ἡνὶ ἰδιαιτέρα τις αἴθουσα, τὸ βαλανεῖον μετὰ πυρατηρίου καὶ ἴδρωτηρείου, τὸ ἀποδυτήριον, ἔνθα οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐπετίθεσαν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, τὸ ἐλαιοθέσιον, ἔνθα ὁ ἀλείπτης ἔχρις τὸ σῶμα τοῦ παλαιστοῦ, τὸ κονιστήριον, ἔνθα κόνις ἐπερρύμπτετο εἰς τὰ ἀλειφθέντα σώματα καὶ τὸ σφαιριστήριον πρὸς γυμναστικὴν εἰς τὴν σφαιραν. Οἱ δὲ ξεστοὶ ἔχοντες ὑμένευον ὡς θεωρεῖα τοῖς θεαταῖς, ἀτινα ἐκατέρωθεν ἔφερον ὑψώματα, εἰς δὲ τὸ μέσον ἡσαν κοῖλα διὰ τοὺς θεατὰς καὶ οἱ λουτρῶνες⁶. Σημειώτεον δὲ ὅτι ἡ ἀρίστη νομοθετικὴ τοῦ Σόλωνος διάταξις διαρρήδην διακελεύεται ἵνα, ὅστις τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτῶν ὀλιγώρει τῆς παιδεύσεως τοῦ ἰδίου αὐτοῦ παιδός, ὥφειλε κατ' ἀντιπεπονθότα λόγον πρὸς τοὺς ἄλλους «Ἐλληνας νὰ μὴ τύχῃ ἐκ μέρους τοῦ παιδός αὐτοῦ τῆς προσηκούστης περιθάλψεως ἐν τῷ λιπαρῷ γήρᾳ, ὡς διηγεῖται ὁ Ρωμαίος Βιτρούβιος⁶. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ δαιμόνιος Πλάτων λέγει. «Παραγγέλλοντες τῷ πατρὶ τῷ σῷ σε ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν». Ἐν Ἀθήναις ὁ παῖς ἀπὸ τοῦ βου ἔτους τῆς ἡλικίας ἐνεπιστεύετο εἰς τὸν παιδαγωγόν, ὅστις ἡνὶ ὡς τὰ πολλὰ δούλος καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν λίαν μεμορφωμένων καὶ ὥφειλε νὰ συνοδεύῃ τὸν παιδαῖα ἐξερχόμενον ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ εἰς τὴν παλαιότραν καὶ τὸ σχολεῖον.

«Ἀριστα δὲ περιγράφει ὁ ἡθικὸς τῆς Χαιρωνείας φιλόσοφος τὴν ὑπὸ τῶν παιδαγωγῶν τοῖς παισὶν ἐπιβαλλομένην τάξιν ἐν τῇ περιβολῇ καὶ ἐν τῇ τροφῇ. «Καὶ αὐτοὶ διδάσκουσιν οἱ παιδαγωγοὶ κεκυρότας ἐν ταῖς ὁδοῖς περιπατεῖν, ἐνὶ δακτύλῳ τοῦ ταρίχου ἀψασθαι·

1) Πρθλ. βιθλ. β'. 41.

2) Περὶ νόμ. 8 σελ. 840.

3) Bernhardy Grundriss der Griechischen Litteratur erster theil vierte Bearbeitung σελ. 81—93 Ἀλεξάν. Ραγκαβῆ λεξικ. Ἐλλην. ἀρχαιολ. ὑπὸ τὰς λεξεῖς παιδαγωγία, γυμναστική, μουσική, γυμνάσιον.

4) De vetere graeca gymnastice Berlin 1858.

5) Πρθλ. λεξ. Ραγκαβ. ἔνθ. ἀνωτ.

6) Praefatio 1, 6, 3, «Omnium Graecorum leges cogunt parentes ali a liberis, Atheniensium non omnes nisi eos cui liberos artibus erudissent».

οῦτο χνάσθαι, τὸ ἱμάτιον οῦτος ἀναλαβεῖν»¹. Μεγίστην δὲ προσοχὴν ἔφεστων οἱ παιδαγωγοὶ εἰς τὴν σωφροσύνην τοῦ παιδός, ὡς λέγει ὁ Πλάτων ἐν Χαριτῇ «τὸ κοσμίως πάντα πράττειν καὶ ἡσυχῆ ἐν τε ταῖς ὅδοῖς βαδίζειν καὶ δικλέγεσθαι καὶ τ' ἄλλα πάντα ώστε ποιεῖν». Αἱ αὐταὶ διατάξεις τῆς εὐσχημοσύνης καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνδρικῇ ἡλικιῷ ἐπεκράτουν, καθ' ὃς ὕψειλον οἱ νέοι. νὰ ἔχωσι τὸ βλέμμα πρὸς τὰ κάτω, ἡσυχον καὶ προσεκτικὸν βάδισμα, σεμνότητα ἐν τῇ περιβολῇ: πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὰ ἔλαχιστα ἔδει αὔστηρότατα νὰ τηρῶνται, οἷον ἀπηγορεύετο τοῖς παισὶ τὸ καθέζεσθαι ἔχουσι τοὺς πύδας ἐσταυρομένους, τὸ κρύπτειν τὰς χεῖρας ἐν τοῖς ἱματίοις. Ἐν Ἀθήναις πλήν τῶν παιδαγωγῶν ὑπῆρχον καὶ οἱ σωφρονισταί, οἵτινες ἐπεμελοῦντο τῆς εὐταξίας καὶ τῆς αἰδοῦς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἄξιος, «καὶ πᾶς ὁ τοῦ μειρακίσκου πόνος ἐστὶν ὑπὸ σωφρονιστᾶς καὶ τὴν ἐπὶ τοὺς νέους αἴρεσιν τῆς ἔξι Ἀρείου Πάγου βουλῆς»², οἱ παιδοτρίβαι, οἱ διευθύνοντες τὴν γυμναστικὴν καὶ οἱ ἀλειπταὶ οἱ ἔλαχιώ τὰ σώματα τῶν ἀγωνιζομένων ἀλειφορτες καὶ ἐφορῶντες τῆς ὑγιεινῆς διαίτης αὐτῶν. Ἡ πνευματικὴ παίδευσις τῶν παίδων συνεπληροῦτο καὶ ἐν ταῖς τῶν σοφιστῶν σχολαῖς, ὃν ἴδιας αἱ σχολαὶ ἡκμαζον μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὅπότε οἱ αὔστηροι τῆς ἡθικότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ θερμοί, ὡς μὴ ὥρελεν, ἔχαλαρωθησαν καὶ συνεπῶς καὶ ἡ τῆς παιδαγωγίας μέριμνα. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ χαριέστατος Ἀριστοφάνης τῶν κωμῳδῶν αὐτοῦ πολλαχοῦ καθάπτεται τῆς ἡθικῆς ταύτης καταπτώσεως.

'Er Iwarrírois, τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1894.

ΣΠΥΡ. ΑΝ ΠΑΠΗΑΓΓΕΛΗΣ.

Ο ΑΣΤΕΡΟΕΙΣ ΟΥΡΑΝΟΣ.*

Οἵας ἐμπνέει ἐντυπώσεις τὸ μεγαλογρεπὲς τοῦ ἀστερόντος οὐρανοῦ θέαμα! Τίς ὁ ἀποθαυμάσας, ἔστω καὶ δι' ὀλίγας μόνον στιγμάς, τὸ δι' ἀπείρων ἀκτινοβόλων σημείων πεποικιλμένον στερέωμα καὶ μὴ καταληφθεὶς ὑπὸ συγκινήσεως θελκτικῆς μέν, ἀλλὰ καὶ ἀσφιστῶς λυπτορᾶς! . . .

Ἡ μετὰ θαυμασμοῦ παρατήρησις τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου θόλου, τοῦ διὰ χιλιάδων χρυσῶν ἀστέρων κατακεκοσμημένου δὲν διεγείρει ἐν ὑμῖν τὸν ιδέαν δυνάμεως ἀνωτέρας; Τὸ βλέμμα βυθιζόμενον ἐν τῷ ἀπειρῷ τούτῳ διαστήματι δὲν ζητεῖ μετ' ἀπλούστιας ν' ἀνακαλύψῃ τὸν κατοικίαν τοῦ Δημιουργοῦ πάντων τούτων τῶν θαυμάτων; Ἀν δὲ αἱ σφαῖραι αὗται

1) Ἡθικ. σελ. 439.

2) Σελ. 367.

*) Δημητριεύοντες τὸ ἀρθρίδιον τούτο τῆς δεσποινίδος Θεοδοσίας Σωφρονιάδου, ἀρθρίδιον ὅπερ καταδέινυσι τὴν εὐσέβειαν τῆς χαριεστάτης κόρης, σημειούμεθα ὅτι αὕτη καὶ πρὸ τίνος ἐδημοσίευε γαλλιστὶ ἐπιχωρίοις φύλοις φέγγετερα ἐργα, μὴ στερούμενα χάριτος, ἐτοιμάζει δὲ καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

κατοικοῦνται ὑπὸ ὄντων ὄμοιών ἡμῖν δὲν δυνάμεθα ἄρα γε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ βίος αὐτῶν κρείττων ἐστιν ἐκείνου, διὸ διάγομεν ἡμεῖς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ!

Τις οἶδεν ἀν μὴ ὁ Θεός ἀπὸ σκοποῦ ἐξελέξατο δι' ἡμᾶς τὴν σφαῖραν ταύτην, ἐν ᾗ πάσχομεν τόσον, τὸν ἀλλοῦ τοῦτον Γολγοθᾶ, ἡ κοπιώδης τοῦ ὄποιου ἀνάβασις ἔξαντλει τὰς δυνάμεις ἡμῶν, πληροῦσα τὸν ψυχὴν ὑμῶν ἀπογοτεύσεων, ἀποθαρρύνσεων, ἄν, λέγω, ἔταξεν ἐνταῦθα δύος δοκιμάσης ἡμᾶς, δταν δὲ κρίνη διτὶ ικανῶς ἐστενάξαμεν, ἐκλαύσαμεν, ὑπέστημεν τιμωρίας, δτι τέλος ἐξετίσαμεν τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ σφάλματα ἡμῶν, ἵσως τότε οἰκτείρη ἡμᾶς καὶ αἰρων ἡμᾶς ἐκ τῆς κοιλάδος ταύτης τοῦ κλαυθμῶνος μεταστήσῃ ἐν τινὶ τῶν κυανῶν ἐκείνων ἀστρων, ἐν οἷς ὁ βίος εἶναι διαρκῆς χαρά, αἰώνιος εύτυχια!

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει διότανος δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς εὐεργέτημα; ἢ δὲ πρόδηλεψις τῆς ἀφεύκτου ταύτης ἀπελευθερώσεως δὲν πρέπει νὰ δυντελῇ εἰς τὸ νὰ ὑπομένωμεν καρτερικῶς τὰς φοικωδεστέρας τῶν ἀθλιοτήτων καὶ τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν. Ποιοῖς λοιπὸν θά πτο διόποις τῆς ἀνθρωπίνου ταύτης πάλης, ἡ λύσις τοῦ ἀκαταπαύστου τούτου ἀγῶνος, διὸ πέραν τῆς γῆς ταύτης ὑπῆρχε καταφύγιον διὰ τοὺς πιεζομένους, παρηγορία διὰ τοὺς παραγγωγούμενους, ἀμοιβὴ διὰ τοὺς μάρτυρας καὶ παράδεισος διὰ τοὺς ἀγίους;

Είναι δὲ δυνατὸν ν' ἀποδεχθῶμεν διτὶ διάθρωπος, τὸ ἄριστον τούτο δημιούργημα, ὅπερ διανοεῖται, ὅμιλει, κινεῖται, τὸ θαῦμα τούτο τοῦ δύμπαντος δὲν εἶναι ἄλλο ἢ θαυμασία μηχανή, δτι μετά τοῦ τελευταίου παλμοῦ τὸ πᾶν καταθραύσται, ἐκμπενιζόμενον, καὶ τελευτῶν εἰς αἰῶνα τὸν ἄπαντα!

Ούχι! Ὁ Θεός, δημιουργῶν τὸν βαδιλέα τοῦτον τῆς φύσεως, πήθελης νὰ ὑψώσῃ αὐτὸν ὑπὲρ τὰ λοιτά ζῷα, ἐν τῇ θείᾳ δ' αὐτοῦ ἀγαθότητι μετέδωκεν αὐτῷ ἐν μόριον τῆς ιδίας αὐτοῦ διανοίας, ἐπροίκισεν αὐτὸν διὰ τῆς ἀνδρου ἐκείνης οὐδίας, πνὶ οἱ θετικολόγοι ἀρνοῦνται, ἀλλ' εἰς τὸ ἄφθαρτον τῆς δόπιας πιστεύουσιν οἱ γινώσκοντες νὰ σκέπτωνται.

ΘΕΟΔΟΣΙΑ ΣΩΦΡΟΝΙΑΔΟΥ.

ΑΙ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ.*

Θαδαυρὸς τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ διάγραμμα τοῦ κτιρίου τούτου ἡτο γνωστὸν ἀπὸ τοῦ Ιουνίου τοῦ 1893. Σήμερον τὸ μνημεῖον εἶναι πλῆρες, ἀνευρεθέντων ἀπάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς διαχορηγήσεως αὐτοῦ· διὰ τοῦ κατάλογος τούτων κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ κ. Homolle ἔχει φέδε:

1) Τεμάχια ἐφαρμοζόμενα εἰς ἀρχαῖας μετόπας, ἡτοι: κεφαλὴ Βοός, προερχομένη ἐξ ἐνὸς συμπλέγματος ζώων τῆς Γηρυονηίδος, τυχῆμα κόργχης τῆς μετόπης τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας, ἐφ' ἣς φαίνονται κρεμάμενα ὁ χιτών

*) Ἰδε ἀριθ. 39 σελ. 765—768.